

Ziya Gökalp (1876 – 1924)

Ziya Gökalp, Türk sosyolojisinin kurucusu ve Türk milliyetçiliğinin en önemli düşünürlerinden biridir. O, “bedenimin babası Ali Rıza Efendi, hislerimin babası Namık Kemal, fikirlerimin babası ise Ziya Gökalp’tir” sözünü sarf eden Atatürk’ün en fazla etkilendiği kişiler arasındadır.

Ziya Gökalp, 1876’da Diyarbakır’da dünyaya geldi. Babası, Diyarbakır’da üst düzey devlet görevlerinde bulunmuş ve Diyarbakır gazetesini çıkaran ve başyazarlığını yapan Mehmet Tevfik Efendi’ydi. Gökalp’ın dedesi Hacı Hüseyin Sabir Efendi, Diyarbakır’da müftü ve kadı olarak görev yapmıştı. Gökalp’n dayısı Pirinçcizade Arif Bey, 1908 meclisinde Diyarbakır milletvekili, onun oğlu Fevzi Bey de Birinci Büyük Millet Meclisinde Nafia Vekiliydi.

Ziya Gökalp, ilköğrenimini Mercimek Örtmesi iptidaisinde (1883-1896), orta öğrenimini Mekteb-i Rüştîye-i Askeriye’de (1886-1890) ve Mekteb-i İdadi-i Mülki’de (1891-1894) tamamladı. Amcası Müderris Hacı Hasip Efendi’den Arapça ve Farsça dersleri, İdadi müdürü İsmail Hakkı Bey’den Fransızca dersleri aldı. Diyarbakır İdadi mektebinden sonra İstanbul’daki Baytar Mektebine kayıt yaptırdı. Gökalp, İttihat ve Terakki cemiyetinin bazı faaliyetlerine katıldığı için ceza aldı ve eğitimini tamamlayamadı. Bir yıl Taşkışla cezaevinde kalan Gökalp, Diyarbakır’a döndü.

Ziya Gökalp, 1895 yılında Diyarbakır’da tabanca ile kafasına ateş ederek intihara teşebbüs etti. O sıralarda şehirdeki kolera salgını için gelmiş olan Dr. Abdullah Cevdet ile bir Rus operatör tarafından tedavi edildi. Hayati tehlike yaratacağı için kurşunu çıkarmaktan vazgeçildi ve kurşun hayatının sonuna kadar Gökalp’ın kafatasının içerisinde kaldı. Gökalp, intihar teşebbüsünü o zamanlar henüz bir mefkûresinin bulunmaması ile açıklar ve Durkheim’in en önemli eserlerinden olan “intihar” adlı kitabından hiç söz etmez. Onun bu açıklaması Durkheim’in intihar konusundaki yaklaşımından farklıdır.

Ziya Gökalp, öğrencilik ve ilk gençlik yıllarında okulda aldığı çağdaş eğitim, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın eserlerinden edindiği vatan duygusu ve sevgisi ile ailesinden edindiği Doğu klasikleri birikiminin etkilerini taşıyordu. II. Meşrutiyet’in ilanının ardından Osmanlı İttihat ve Terakki Partisinin Selanik’teki kongresine katıldı. Gökalp, İttihat ve Terakki Merkezi Umumi Azası olarak gittiği Selanik’te dilde Türkçülük akımıyla Türkçülük hareketinin doğduğu, yazarları arasında Ömer Seyfeddin ve Ali Canib’in de bulunduğu Genç Kalemler dergisinde makale ve şiirlerini yayınlamaya başladı. Ali Canib, Gökalp müstear ismini onun yazılarında kullanmaya başladıktan sonra Mehmet Ziya’nın adı Ziya Gökalp olarak kaldı. Türkçeyi Arap ve Farsça gramerinini etkisinden kurtarmak, Halk dilinde yaşayan, Türkçede karşılığı bulunmayan kelimeleri Türkçe kabul etmek ve İstanbul şivesini esas almak Genç Kalemler dergisinin esaslarını oluşturuyordu.

Ziya Gökalp, Darülfünun Edebiyat Şubesinde geçici olarak görevlendirildi. Gökalp, daha sonra Diyarbakır Vilayeti Maarif müfettişliğine tayin edildi. Yine aynı yıl Türkiye’de ilk defa Selanik Sultani Mektebinde (İttihat ve Terakki İdadisi) sosyoloji dersleri verdi. 1912’de kısa bir süre Ergani-Madeni Sancağından mebus seçilen Gökalp’ın meclis feshedilince mebusluğu sona erdi. Osmanlı İttihat ve Terakki Fırkasının genel merkezinde görev aldığı sıralarda Türk Ocaklarının faaliyetlerine de iştirak ediyordu.

Ziya Gökalp, Edebiyat Fakültesinde İctimaiyat Müderrisi olarak görevlendirildi. Üniversite’nin ıslahında ve muhtariyet verilmesinde etkili oldu. Gökalp, daha sonra İctimaiyat Darülmesaii’ni (enstitüsü) kurdu. 1914-1915 yılları arasında da İstanbul Darülfünunu edebiyat şubesi’nin ders programlarına İlm-i İctima-i (Sosyoloji) dersinin konulmasını sağladı. Türk Ocaklarının yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde ilk yazıları yayınlanan Ziya Gökalp, daha sonra da İttihat ve

Terakki Fırkasının desteğiyle İçtimaiyat Mecmuası, Yeni Mecmua, İktisadiyat Mecmuası, İslâm Mecmuası, Milli Tetebbüler Mecmuası, Edebiyat Fakültesi Mecmualarının çıkarılmasını sağladı. Şûra-yı Ümmet, Tanin gibi gündelik gazetelerde, Halka Doğru, Şair, Mahfil, İslam Mecmuası, Muallim Mecmuası gibi çeşitli dergilerde de makaleleri çıkıyordu. Aynı zamanda Darülfünunda, Darülfünun Mecmuası ve Darülfünun İçtimaiyat Darülmesaiinde de İçtimaiyat Mecmuasının yayımlanmalarına önyak oldu.

1918'de Galip devletler ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesinden sonra işgal kuvvetleri tarafından diğer milliyetçi aydınlarla birlikte Ziya Gökalp de tutuklanarak Malta adasına sürüldü. Malta'da esir tutulduğu zaman diliminde diğer milliyetçi aydınlarla Türk tarihi ve felsefesi konularında konferanslar verdi. Bu konferansların notları daha sonra Malta Konferansları adıyla yayımlandı. Gökalp, Malta'daki esaret yıllarında Avrupa ve İstanbul'dan kitaplar getirtebiliyor ve Polverista-Valetta'daki kütüphaneye haftada iki gün devam edebiliyordu. Ziya Gökalp'ın Malta esareti yıllarında hazırladığı Felsefe Dersleri adlı eser ancak 2005 senesinde özel bir yayınevi tarafından basıldı.

1923 yılında Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte Ankara'ya gelen Ziya Gökalp, Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) Telif ve Tercüme Heyeti başkanı oldu. Batı ve Doğu klasiklerini tercüme faaliyetlerini başlattı. Liseler için müfredat hazırlanmasına öncülük etti, Talim ve Terbiye kurulunun ilk nüvesini oluşturdu. Lise ders kitaplarının hazırlanması için çalışmalara başladı. Bu amaçla kendisi de "Türk Medeniyeti Tarihi" adlı kitabın hazırladı. Liselere felsefe, içtimaiyat, derslerinin konulmasının sağladı.

1923 yılında İkinci devre Büyük Millet Meclisinde Diyarbakır mebusu olarak görev yapan Ziya Gökalp "Teşkilat-ı Esasiye" (anayasa) kanununu hazırlayan heyet başta olmak üzere, birçok heyette faaliyette bulundu. Gökalp, bu dönemde Etnografya Müzesinin kurulması kararının alınmasını sağladı.

Ziya Gökalp, 25 Ekim 1924 tarihinde yakalandığı amansız bir hastalıktan kurtulamayarak vefat etti.

Ziya Gökalp'in çeşitli zamanlarda müstakil kitap halinde yayımlanmış olan eserleri şunlardır:

1. Şaki İbrahim Destanı
2. İlm-i İçtima Dersleri
3. İlm-i İçtima
4. İlm-i İçtima-i Dinî
5. Darülfünun Derslerinden: İlm-i İçtima-i Hukukî
6. Ameli İçtimaiyat Dersleri
7. Ahlaka ve Terbiyeye Tatbik Edilmiş Muhtasar İçtimaiyat
8. Kızıl Elma (Şiirler)
9. Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak
10. Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?
11. Yeni Hayat (Şiirler)

12. Altın Işık (Şiirler)
13. Türkçülüğün Esasları
14. Türk Töresi
15. Doğru Yol, (Hâkimiyeti Milliye ve Umdelerinin tasnif, tahlil ve tefsiri)
16. Türk Medeniyeti Tarihi
17. Limni ve Malta Mektupları
18. Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler
19. Çınaraltı
20. Felsefe Dersleri.

Bu kitaplardan öncelikle ikisi daha fazla öne çıkıyor gibi gözükmektedir. Bunlardan ilki “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak”, diğeri ise “Türkçülüğün Esasları”dır. Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak adlı eser Osmanlı devletinin son yıllarında her üç akımın temsilcilerinin kendi aralarındaki mücadelelerine son vermek ve bu üç şiarın aslında Türk milletinin sahip olduğu ve olması gereken özellikleri olduğunu vurgulamaktadır. Türkçülüğün Esasları da onun bütün fikirlerinin adeta bir özetidir.

Türkçülük, Ziya Gökalp ve Genç Kalemler dergisinden çok önce ortaya çıkmış bulunan bir fikir hareketi olmasına rağmen sistemli bir düşünce hareketine dönüşmesinde onun önemli katkısı olmuştur. Ziya Gökalp, Dilde Türkçülük de dâhil olmak üzere bütün alanlardaki her türlü faaliyet ve icraatları Türkçülük başlığı altında sistemleştirerek, onu diğer ideolojiler gibi sistemli düşünce hareketi ve uygulanabilecek bir program haline dönüştürmeye gayret etmiştir.

Gökalp, Türk halk edebiyatı ve sanatının ürünlerini çağdaş tekniklerle birleştirerek üstün eserler meydana getirilmesine Bedii (Estetik) Türkçülük adını veriyordu. Ahlaki Türkçülük şu şekilde sınıflandırılıyordu: 1. Vatani ahlak, 2. Mesleki ahlak, 3. Aile ahlakı, medeni ahlak (şahsi ahlak), 5. Beynelmilel ahlak. Gökalp, hukuki Türkçülüğü çağdaş bir hukuk olarak tanımlar. Çağdaş devletlerde kanun yapma yetkisi doğrudan doğruya millete aittir.

Gökalp ve onun neslinin birçok aydını için Osmanlılık saltanat ve baskıyı ifade eden bir kelimeydi. Gökalp Osmanlılık ile Türklüğü birbirine karşıt, ayrı kategoriler olarak konumlandırmıştır. Osmanlılık ile Türklüğü ve güzideler adını verdiği Osmanlı aydınları ile Türk halkını birbirini tanımayan, anlamayan ve birbirlerine uzak iki zıt grup hâlinde değerlendirmektedir. Onun güzideler adını verdiği aydınlar bilgi ve teknolojiye yani medeniyete, halk ise hars olarak adlandırdığı kültüre sahipti. Aydınlar da medeniyet, halkta ise kültür vardı. Halka Doğru eseri ve şiarı ile aydınların halka doğru giderek ondan Türk kültürünü, halkın da aydınlardan Batı medeniyetinin unsurlarını almalarını arzu ediyordu.

Ziya Gökalp, medeniyet ve hars kavramlarına ilişkin yorumları ve bu iki kavramın birbirinden farklı olduğuna dayanan düşüncesi kendisi ile özdeşleşmiş durumdadır. Gökalp’ın anlatımına göre, medeniyet, usul vasıtasıyla meydana getirilen müesseselerin toplamıdır. Hars ise usul vasıtasıyla vücuda getirilmeyen, ilham aracılığıyla kendi kendine meydana gelen müesseselerin toplamıdır. Gökalp’a göre, bir medeniyet, çeşitli milletlerin ortak malıydı. Her medeniyet, mutlaka beynelmileldi. Medeniyetin, her millette aldığı özel şekillere de hars adı verilirdi.

Ziya Gökalp Türk Medeniyeti Tarihini üç devre ayırarak incelemiştir: 1. Eski devir; Türk kavminin ortaya çıkışından Türklerin İslam dinine girdiği zamana kadar. 2. Orta devir; İslam dinine girmesinden, Batı Medeniyetinin kabulüne kadar. 3. Yeni devir; Batı Medeniyetinin kabulünden o güne kadar.

Gökalp'in bu tasnifi ondan sonra da kullanılan pratik ve düşünce üretebilmeyi kolaylaştıran bir şemadır. Türk tarihinin bir bütün olarak ele alınması ve İslâmiyet'ten önce, İslâm medeniyeti tesirinde ve Garp medeniyeti tesirinde olmak üzere üç devre ayrılarak incelenmesi fikrini ortaya koyan odur.

Gökalp'in yaşadığı yıllar Osmanlı devletinin sürekli toprak kaybettiği, ölüm, açlık, sefalet ve korkunun hüküm sürdüğü senelerdir. Balkan savaşları, Birinci dünya savaşı ve Milli Mücadele dönemlerine kadar uzanan süreç tasavvuru dahi mümkün olmayan acılarla yüklüdür. Ölümler, mülteciler, açlık, ekilemeyen topraklar, salgın hastalıklar ve bütün alanlarda hızla çözülen ve yıkılan bir toplumdur.

Ziya Gökalp, adı adeta sosyoloji biliminin kurulması ve yaygınlık kazanmasında büyük pay sahibi olan Fransız sosyolog Emile Durkheim'la özdeşleşen bir sosyolog ve düşünürdür. Gökalp, Durkheim'in fikir, yöntem ve yaklaşımını Türkiye'nin toplumsal yapısını anlamak, sorunlarını tespit etmek ve çözüm bulabilmek amacıyla rehber edinmiştir. Bununla birlikte Gökalp, Durkheim'in bir taklitçisi değil, onun ötesinde özgün fikirleri olan bir sosyologdu.

Ziya Gökalp, sosyolojinin ve yepyeni bir düşünce ve bakışın sağladığı ufukla o günün meselelerini anlama ve çözme gayretine girmiştir. Sosyal bilimlerin ve özellikle de sosyolojinin önemini farkına varmış ve ilk andan itibaren bu bilimin Türkiyede yaygınlaşması için gayret sarfetmiştir. Önce Selanik'te İttihat ve Terakki genel merkezine bağlı orta dereceli bir okulda, daha sonraki yıllarda da "Darülfünun"da sosyoloji dersleri vermiştir. Gerek Darülfünunda, gerekse Cumhuriyetin kurulmasından sonra liselerin müfredatına sosyoloji derslerinin konulmasını sağlamıştır.

Gökalp'in, İttihat ve Terakki Fırkasında üst düzey görevli olması, daha sonra da Cumhuriyet döneminde milletvekilliği dâhil çeşitli kurullarda çalışması onun düşündüklerini hayata geçirmesinde etkili olmuştur. O bu sayede bazı kanunların çıkarılması, birtakım uygulamalarda bulunulması veya bazı aşırılıkların engellenmesinde katkı sağlamıştır.

Ziya Gökalp, Türkiye'de sosyoloji alanında ilk saha araştırmasını gerçekleştiren kişidir. O, "Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler" adlı çalışmasını hazırlarken Diyarbakır'da üç aylık bir süre içerisinde Türk, Kürt ve Arap aşiretleri üzerinde bir saha araştırması gerçekleştirmiştir. Lozan delegelerinden Rıza Nur'un talebiyle hazırlanan bu eser, Lozan Barış görüşmeleri esnasında Türk tezini güçlendirmek üzere değerlendirilmiştir.

Ziya Gökalp, Türkiye'nin ilk sosyoloğu olmasının yanında, Türk milliyetçiliğinin, İttihat ve Terakki Fırkasının ve Türkiye Cumhuriyetinin önemli teorisyenlerindedir. Aynı zamanda da birçok reformun hayata geçirilmesi ve kanunun hazırlanmasında payı bulunmaktadır. 1917 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile 1921 meclisinden kadınların mirastan pay almalarını sağlayan kanun onun eseridir. Fındıkoğlu, Türk Yurdu dergisinin Temmuz 1963 sayısında yayımlanan "Bir Yıldönümünde Ziya Gökalp" adlı yazısında 1923'te İzmir'de Millî İktisat Kongresinin toplanmasını hazırlayan kişinin Ziya Gökalp olduğu iddiasında bulunmaktadır.

Ziya Gökalp, Millî İktisat akımının ilk temsilcilerinden biridir. Alman iktisatçılarından Friedrich List'in milli iktisat sisteminden etkilenen bu akım taraftarları, uluslararası serbest ticarete karşı yerli sanayinin korunmasını esas alıyorlardı. Gökalp, bu konudaki yazılarında Millî İktisat Bakanlığının kurulması ve bu bakanlığın milli bankaları denetlemesini, ayrıca esnaf kuruluşlarının mahalli alandan çıkarılarak yeniden teşkilatlandırılmasını savunmuştu. Bu çerçevede loncalar babadan oğula geçen şeyhlerin yerine çağdaş ülkelerde olduğu gibi üye şirket temsilcilerinin

serbest seçimle yönetime geldiği kurumlara dönüştürülmeliydi. İşçilerin ve özellikle kadın ve çocuk işçilerin sağlık, haysiyet ve geleceklerini güvence altına alacak olan kanunlar da bu vekâlet tarafından düzenlenmeliydi.

Ziya Gökalp, Batı Avrupa'da ortaya çıkan tarihi ve toplumsal gelişmeler ile Doğu toplumları ve Osmanlı devletini sosyal bilimler, tarih ve sosyoloji biliminin ona kazandırdığı bakış açısı ile kavramaya ve çözüm bulmaya çalıştı. Yıllarca politik olarak birbirleriyle çatışan üç akımdan Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük hareketlerinin taraftarlarının çatışma değil, uzlaşma noktalarına yoğunlaşarak bu üç akımı telif etmeye çalıştı. "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" adlı eserinde bu fikirlerin ana unsurlarının ortalama Türk insanında ve kültüründe iç içe yaşadığını ve bu değerlerin ayrıştırıcı olmadığını ve olmaması gerektiğini savundu ve bu değerlerin birleştirici noktalarına vurgu yaptı.

Serdar SAĞLAM

KAYNAKÇA

AKÇURA, Yusuf, **Türkçülüğün Tarihi**, Haz. Erol Kılınc, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2019.

DURU, Kâzım Nami, **Ziya Gökalp**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1949.

ERİŞİRGİL, Mehmet Emin, **Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp**, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.

FINDIKOĞLU, Z. Fahri, **Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim**, Türk Muallimler Birliği Neşriyatı, No: 6, İstanbul 1955.

GÖKSEL, Ali Nüzhet, **Ziya Gökalp-Hayatı Sanatı ve Eserleri**, Varlık Yayınları, İstanbul 1959.

HEYD, Uriel, **Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri**, Çev. Cemil Meriç, Sebil Yayınevi, İstanbul 1980.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram, **Türk Sosyolojisinde Temalar 1-Türkçülük İslamcılık Muhafazakârlık**, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012.

KUDRET, C, **Ziya Gökalp**, TDK Yayınları: 207, Türk Diline Emek Verenler Dizisi: 5, Ankara 1963.

Orhan Seyfi, **Ziya Gökalp - Hayatı ve Eserleri**, Cumhuriyet Kitaphanesi, İstanbul 1937.

ÖRFİ, Safvet, **Ziya Gökalp ve Mefkûre Arasındaki Münasebet Vesilesiyle Bir Tedkik Tecrübesi**, 2. Baskı, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014.

SAĞLAM, Serdar, "Ziya Gökalp'in Sosyolojisi ve Fikirleri Üzerine Düşünceler", **Türk Yurdu**, Yıl 103, C 34 (66), S 328, Aralık 2014, s.30-36.

SAĞLAM, Serdar, **Ziya Gökalp Temel Fikirleri ve Sosyolojik Yaklaşımı**, Net Kitapçılık Yayıncılık, Ankara 2017.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, 2. Baskı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti, İstanbul 1974.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Ziya Gökalp-İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, Sadeleştiren Nevzat Kızılcan, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti, İstanbul 1974.

TANYU, Hikmet, **Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği**, Elips Kitap, Ankara 2006.

TANYU, Hikmet, **Ziya Gökalp'in Kronolojisi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2015.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Ziya Gökalp**, Yayına Haz. Yunus Koç, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Haz. Ali Duymaz, Ötüken Neşriyat, Ankara 2018.

Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Haz. Mehmet Kaplan, Salim Çonoğlu, Ötüken Neşriyat, Ankara 2019.

Ziya Gökalp, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, Haz. Mustafa Özşarı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ziya-gokalp-1876-1924/?pdf=3255> adresinden erişilmiştir